

نقش‌های متعدد متخصصان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در عصر حاضر

نویسنده: شامبو ناٹ هالدر

ترجمه: رسول نورپور

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران Rasool56noorpoor@gmail.com

چکیده

نوآوری و توسعه فن‌آوریهای اطلاعات و ارتباطات (آی سی تی) و نرم افزارهای مختلف کتابداری و کاربرد آن‌ها در حوزه علم کتابداری و اطلاع‌رسانی موجب تغییراتی در کلیه نظام مدیریت کتابخانه شده است. پژوهش حاضر ویژگی‌های فعلی حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی و متخصصان آن را در چنین محیط متغیری مشخص می‌سازد. در این پژوهش در خصوص وظایف جدید متخصصان کتابداری به خصوص به عنوان مدافع منافع حقوقی، مدیر کنسرسیوم، مشاور، مدیر محتوا، تسهیل‌گر، معلم / راهنما، رابط، مدیر دانش، محقق، پالایشگر و طراح وب و همچنین در خصوص وظایف نهادهای دولتی، سازمانهای حرفه‌ای و مدارس کتابداری بمنظور ارتقاء مهارتهای مدیریتی متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی برای سازگاری با شرایط متغیر، بحث شده است. این پژوهش چشم‌اندازها و فرصت‌های مواجهه با تغییرات دنیای کتابداری از محیط سنتی به دیجیتال را نشان می‌دهد.

کلید واژه‌ها: حرفه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی - متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی

مقدمه

تغییر واقعی است که افراد، گروه‌ها و سازمانها باید بتوانند از عهده آن برآیند تا بتوانند ادامه حیات یابند. در باور جهانی نیاز به تغییرات متوالی در نگرشها و رفتار افراد ضرورت دارد. با این وجود برای متخصصان کتابداری و اطلاع‌رسانی تغییر اغلب با فن‌آوریهای پیشرفته و موضوعات مدیریتی همراه است. در چند دهه اخیر ماهیت کتابخانه و شیوه خدمات به شدت تغییر کرده است. با توسعه و کاربرد فن‌آوریهای اطلاعاتی و ارتباطی، فضای کتابخانه از محیط سنتی به کتابخانه هیبرید و سپس به کتابخانه خودکار و دیجیتال و مجازی و در حال حاضر به کتابخانه 2/0 تغییر کرده است. با چنین تغییراتی ساختار و ماهیت حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز به روشی پویا تغییر کرده است. حال در چنین شرایطی کتابداران وظایف کاملاً متعددی را بمنظور برآوردن نیازهای گوناگون تمام کاربران ایفا می‌نمایند.

روندهای جاری

کتابخانه مخزن وسیعی از اطلاعات است. با ظهور اینترنت و فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات روشهای مختلف نحوه ارائه خدمات در کتابخانه‌ها دچار تغییر و تحول شده و انواع مختلف کتابخانه‌ها ایجاد شدند مانند:

کتابخانه هیبرید¹ (مختلط)

کتابخانه مختلط اصطلاحی است برای توصیف کتابخانه‌هایی که متشکل از منابع چاپی سنتی و حجم زیادی از منابع الکترونیکی است. کتابخانه‌های مختلط علاوه بر کتب و مجلات چاپی دارای منابع الکترونیکی مانند کتب صوتی قابل دانلود، مجلات الکترونیکی، کتب الکترونیکی و غیره هستند و در اکثر کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی وجود دارند.

کتابخانه‌های خودکار²

کتابخانه‌ای که شیوه‌های دسترسی و آماده‌سازی آن بصورت رابطه‌ای هستند و پیشینه‌های گرافیکی آن هنوز بصورت چاپی مبتنی بر کاغذ باشند، کتابخانه خودکار نامیده می‌شود.

کتابخانه دیجیتال³

کتابخانه‌ای که بخش قابل توجهی از منابع آن به شکل ماشین خوان (در مقابل چاپ یا ریزورقه) بوده یا بوسیله رایانه قابل دسترسی باشد. دسترسی به آنها ممکن است بصورت حضوری یا از راه دور از طریق شبکه‌های کامپیوتری باشد. مطابق نظر ویدر هلد⁴: عموماً یک کتابخانه دیجیتال نسخه الکترونیکی یک کتابخانه است که در آن ذخیره‌سازی بشکل رقمی است و امکان ارتباط مستقیم برای بدست آوردن منابع و کپی از نسخه اصلی آنها وجود دارد. کتابخانه رقمی نه تنها دارای منابع رقمی است بلکه سازمانی است فکور متشکل از مجموعه‌ای الکترونیکی برای دسترسی بهتر. چنین سازمانی دارای نظامی منطقی برای حجم وسیعی از دانش مشترک (چاپی و رقمی) است.

کتابخانه‌های مجازی⁵

کتابخانه‌ای که در آن شیوه دسترسی و نیز نگاهشده‌ها به شکل الکترونیکی/دیجیتالی از طریق اتصال به شبکه بویژه اینترنت باشد، کتابخانه مجازی نامیده می‌شود. کتابخانه مجازی یک کتابخانه بدون دیوار است که در آن منابع چاپی، ریزورقه یا سایر اشکال ملموس در یک فضای فیزیکی وجود نداشته بلکه به شکل رقمی از طریق شبکه‌های کامپیوتری بصورت الکترونیکی قابل دسترسی اند. اینگونه کتابخانه‌ها اندک هستند اما در اکثر کتابخانه‌های سنتی مبتنی بر چاپ در ایالات متحده آمریکا، فهرستها و نمایه‌نشریات بصورت پیوسته و برخی نشریات و آثار مرجع بصورت تمام متن الکترونیکی قابل دسترسی می‌باشند. برخی کتابخانه‌ها و سیستم‌های کتابداری به دلیل ارائه خدماتشان به شکل پیوسته خود را مجازی می‌دانند.

کتابخانه 2/0

یک مدل کاملاً مشخص برای خدمات کتابخانه‌ای مدرن که نشانگر تعامل میان کتابخانه‌ها با کاربران از مجرای که خدمات به کاربران تحویل می‌شود. در این نوع کتابخانه‌ها تأکید بر تغییر و مشارکت کاربر محوری در ایجاد محتوا و مجموعه است. مفهوم کتابخانه 2/0 از تجارت 2/0 و وب 2/0 اقتباس گردیده است که از برخی از همان اصول نیز تبعیت می‌کند. کتابخانه 2/0 کاربران را در ارائه خدماتشان و راه‌های استفاده از آن مشارکت می‌دهد. کاربران در صورت مطالبه می‌توانند خدمات کتابخانه‌ای را به نحو احسن متناسب با نیازهایشان تغییر دهند. این اتفاق می‌تواند در حیطه الکترونیکی باشد مانند شخصی‌سازی صفحات وب کتابخانه یا بصورت فیزیکی از طریق شیوه‌های خدمات نوین مانند گفتگو در کتاب گویا یا در گروههای مباحثه. چنین فعالیتهای مشترکی نیاز به کتابداری دارد که سطح پاسخ درخواستی کاربر را افزایش دهد و بطور مرتب خدماتشان را ارزیابی و روزآمد نمایند.

به سوی پارادایم جدید

امروزه کتابداران از مفهوم نخبان، در بخشهای مختلفی مانند توسعه دهنده محتوا، مدیر دانش، تحلیلگر اطلاعات و غیره مشغول شده‌اند. این امر ناشی از تغییر و تحول در دنیای اطلاعات است. جهان اطلاعات در حال عبور از مرحله گذر است.

امروزه جهان در حال تغییر از یک جامعه کتابخانه محوری به جامعه اطلاعات محوری است. منابع در حال تغییر از مدارک مبتنی بر کاغذ به منابع رایج رقمی است که بوسیله موتورهای جستجو، پایگاههای اطلاعاتی پیوسته، داده کاوی و ... قابل استفاده می باشند. در حال حاضر کتابداران با سه تغییر اساسی مواجه اند: گذر از شکل منابع کاغذی به الکترونیکی و چند رسانه ای، افزایش تقاضا برای پسخگویی، و انواع جدید محیط کاری. برای کنار آمدن با این وضعیت کتابداران باید متوجه عرضه داشت مداوم فن آوریهای جدید شده و به روزرسانی حرفه ای شوند و کنترل بیشتری بر منابع اطلاعاتی داشته باشند.

نقشهای مدیریتی متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی در حال حاضر کتابداران نقش یکپارچه ای و رای شغل سنتی شان ایفا می کنند. در جهان بسرعت در حال تغییر، تقاضاها و خواسته های جدیدی در کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی وجود دارد. با استفاده از تکنولوژیهای مدرن، کتابخانه های سراسر جهان در حال تغییر از شکل سرنهی به کارآییهای گوناگون هستند. بنابراین کتابداران در کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی باید برای برآوردن انتظارات و نیازهای شرایط فعلی نقشهای متنوعی در حوزه های گوناگون ایفا نمایند.

مدافع منافع حقوقی کتابداران زمانیکه با موضوعات قانونی مثل قانون حق مولف، حق مالکیت فکری و غیره سر و کار دارند به عنوان وکیل عمل می نمایند. کتابدار با حمایتهای گوناگون برای ارتقاء کتابخانه و منابع آن مدافع منافع کتابخانه ها است. در این راستا کتابداران می توانند اخبار کتابخانه را از طریق خبرنامه، وب سایت ها و یادداشت ها به والدین و کارکنان برسانند. همچنین شغل آنها ایجاب می نماید که مدیران و معلمان را در مورد اتفاقات جاری کتابخانه مطلع نگاه داشته و فعالیتها و برنامه های ویژه کتابخانه را بهبود ببخشند. گروههای آموزشی مدارس شامل دانش آموزان، معلمان، مدیران و والدین می باشند. کتابداران باید بین آنها و ماموریت، اهداف و مقاصد کتابخانه ارتباط برقرار نمایند.

مدیر کنسرسیوم⁶ کتابدار مسئول هماهنگی و نظارت بر فعالیتهای کنسرسیوم می باشد. که شامل برنامه ریزی استراتژیک، توسعه سیستمها و مدیریت پروژه است وظایف مرتبط دیگر نیز شامل تسهیل ارتباط در جهت همکاری بین کتابخانه هاست. علاوه بر آنها کتابدار به عنوان نماینده کنسرسیوم در زمینه ارائه محصولات و خدمات کنسرسیوم (اتحادیه) نیز فعالیت می کنند.

مشاور⁷ بطور کلی مشاوران برای ارباب رجوع اطلاعات فراهم نمی آورند بلکه برای حل مشکل به آنها مشاوری می دهند. از این رو کتابداران که پیشنهاد بهترین منابع اطلاعاتی و بهترین راههای دستیابی به اطلاعات را می دهند اغلب به عنوان مشاور عمل می نمایند و این نقش برای کتابداران مستحق به رسمیت شناختن است. پراکندگی اطلاعات مرشکلی است که اغلب کاربران با آن مواجه شده اند. چنین ضرورتی سازماندهی منابع اطلاعاتی به روشی مناسب برای تسهیل دسترسی کاربران را ایجاب می نماید. به هر حال برای اقیاع کردن و جا انداختن این موضوع نیاز به مهارتهای پیشرفته سطح بالایی است تا کتابداران به عنوان مشاور عمل نمایند.

مدیر محتوا⁸ جهان دانش اطلاع رسانی شاهد یک تحول اساسی در بطن خود است. کتابخانه های مجازی و رقمی نتیجه طبیعی نهضت رقمی شدن و اتصال بین شبکه ای کتابخانه هاست. مراکز مدارک و دکومانتاسیون و کتابخانه ها بطور فزاینده ای از تکنولوژیهای اینترنت، اکسترانت و پرتالها برای مهارتهای تخصصی مدیریت و آماده سازی محتوا استفاده می نمایند. استفاده از تکنیکهای ذخیره سازی اطلاعات، داده کاوی، رده بندی ها، هستی شناسی و راهیابهای دانش خاص، باعث صرفه اقتصادی در استفاده از اطلاعات شده است. استفاده از راهیابهای اطلاعات و مکان یابی دانش امکان بیشتری برای ایجاد دانش مصور ایجاد می کند که جستجو و بازیابی اطلاعات را آسانتر و جذابتر می نماید. و برای این منظور تکنولوژی تبدیل داده ها به صورت گرافیکی مورد نیاز است.

تسهیل گر⁹ رشد سریع اسناد الکترونیکی و دسترسی به آنها از طریق وب، کاوش اطلاعات را ایجاب می نماید. حتی بسیاری از نسخه های چاپی کتب، مجلات نیز وارد اینترنت شده اند که بصورت رایگان یا پولی قابل دسترسی هستند. این امر مکان یابی اطلاعات مورد نیاز را در حد اقل زمان ممکن مشکل می سازد. با این شرایط کتابداران باید در حال تلاش برای تحصیل دانش مختلف سیستم ها و نرم افزارها برای مدیریت انبوه اطلاعات باشند. از سوی دیگر آنها باید دارای طیف گسترده ای از مهارتها برای راهنمایی و آموزش موثر متقاضیان اطلاعات باشند. اگر قرار باشد نقش تسهیل گر بنا به شایستگی ها تعیین گردد منحصرأز آن کتابدار خواهد بود. در یک جامعه شبکه ای نقش تسهیل گر مبتنی بر همان نقش سنتی کتابدار واسط می باشد. تغییر نقش سنتی کتابدار در حصول اطمینان از دستیابی مناسب کاربر یا کارمند به منابع اطلاعاتی مناسب است. کتابداران نه تنها بل حجم وسیعی از اطلاعات اولیه بلکه با فن آوری ارتباطات و اطلاعات نیز سر و کار دارند همچنین نقش آنها از ارائه دهندگان منفعل اطلاعات به ارائه دهندگان فعال تر اطلاعاتشان تبدیل شده است.

معلم/راهنما در اکثر موارد کتابداران بصورت یک معلم عمل می نمایند تا مطمئن شوند که آیا ارباب رجوع می داند چگونه به منابع اطلاعاتی مناسب دست یابد. تغییر نقش کتابدار - معلم از یک نگرهان کتاب به متخصصان منابع اطلاعاتی تکامل یافته است. کتابداران معلم نقش حیاتی را در مورد دانش آموزان ایفا می کنند تا آنان بتوانند بعنوان مدیران اطلاعاتی و فراگیران مادام العمر شوند. در عصر اینترنت بسیاری از کاربران در استفاده از مجلات و مراجع مختلف مانند چکیده های شیمی، اصطلاحنامه ها و نیز استفاده از نشریات الکترونیکی، اپک و امکانات جستجوی پیشرفته در موتورهای جستجو نیاز به کمک دارند. به عنوان مثال استفاده از عملگر بول نیازمند یادگیری است. امروزه کتابداران سهم زیادی در یاری استفاده کننده از منابع اطلاعاتی هنگام نیاز دارند. کتابداران می توانند بر ای جامعه استفاده کنندگانشان مانند تدریس در کلاس درس برنامه سواد اطلاعاتی تدارک ببینند. سواد اطلاعاتی قابلیت دسترسی و ارزیابی اطلاعات است که موجب گسترش آموزش مستقل و مسئولیت پذیری اجتماعی می شود. این کار معلم - کتابدار است که به کاربران نشان می دهد چگونه اطلاعات را منتقدانه تجزیه و تحلیل نمایند و از آن هوشمندانه استفاده نمایند. کاربران باید یاد بگیرند که چگونه برنامه ریزی، مکان یابی و بازیابی اطلاعات نمایند. و تجزیه و تحلیل نمایند که چه باید ببینند تا یک محصول تولید کنند و مرحله نهایی در سواد اطلاعاتی ارزیابی است.

میانجی اطلاعاتی¹⁰

کتابدار به عنوان رابط بین کاربو نهایی و سیستم بازبایی کتابشناختی پیوسته، کاربران را در انتخاب پایگاه داده، برقراری ارتباطات از راه دور، طرح سئوالات مناسب و ارزیابی ربط اطلاعات بازبایی شده یاری می نماید. امکان جستجوی با واسطه در اکثر کتابخانه های دانشگاهی بصورت آن لاین توسط کتابدار خدمات عمومی آموزش دیده وجود دارد. رابط یا میانجی توسط پیتر اینگورسن اینگونه تعریف شده: شخص یا مکانیزم فیزیکی موجود بین سیستمهای بازبایی اطلاعات و کاربر واقعی با هدف تبدیل درخواست اطلاعات بصورت زبان بازبایی منطبق با یک یا چند سیستم بازبایی اطلاعات به منظور شکل دهی و حمایت از کاربر واقعی در جهت نیازهای اطلاعاتی و اهداف اساسی او و فراهم آوری و ارائه اطلاعات با ارزش بالقوه به کاربر سیستم های بازبایی اطلاعات. معمولاً واسط یک فرد کتابدار یا متخصص اطلاعاتی است. یک سیستم بازبایی اطلاعات شامل ارائه متن، سیستم های رده بندی و نمایه سازی و تکنیکهای بازبایی اطلاعات در فهرستها یا پایگاههای داده یا سایر منابع اطلاعاتی است. لکن پژوهشها در این خصوص به سمت پیاده سازی اقدامات عملگرهای واسط غیر انسانی در سیستمهای بازبایی اطلاعات پیوسته از طریق نصب رابط ها و سیستمها سوق داده شده است. در مجموع در راستای اثربخشی و کارایی بیشتر جستجو توسط کتابداران، تحقیقات مشخص کرده است که یک کتابدار می تواند به اندازه 3 یا 4 یا حتی 5 نفر ساعت مفید باشد. به عبارت دیگر کتابداران 3 یا 4 یا 5 برابر موثر تر و کارآمد تر از کاربران هستند که در حال اجرای فعالیتهای بازبایی اطلاعات هستند.

مدیر دانش¹¹

مدیریت دانش شامل شناسایی و تجزیه و تحلیل دانش موجود و مورد نیاز و سپس برنامه ریزی و کنترل فعالیتها برای توسعه دانش موجود بمنظور برآوردن اهداف سازمانی است. کتابدار به عنوان بخشی از نظام مدیریت دانش علاوه بر توانمندی در ایجاد زیرساخت های مورد نیاز می تواند با ایفاء نقش موثر در فرآیند خلق دانش که شامل مکانیزمهای فراهم آوری، بهره گیری و حفظ دانش است در آینده از حاشیه و پس زمینه سازمان به مرکز سازمان ارتقاء یابد. آنها می توانند نقش سن بک شان به عنوان بخشی از گروه پشتیبانی، انجام وظایف ساده در امور حساس را رها کرده و به همراه کاربران و کارشناسان فن آوری به موقعیت برجسته ای در مدیریت دانش برسند. آنها خواهند توانست به هدایت و پیشبرد سیاستها، ساختارها، فرآیندهای دانش و رشد سیستمهای یادگیری سازمانی کمک کنند.

برخی از خصوصیات کتابدار برای مدیر دانش شدن:

ارائه خدمات به جامعه استفاده کنندگان.

به اشتراک گذاری اطلاعات و درک نیازهای اطلاعاتی کاربران.

مهارت تئوری و عملی در طراحی و پیاده سازی سیستمهای اطلاعاتی

تجزیه و تحلیل مدارک، رده بندی و ذخیره سازی آنها برای بازبایی آسان

آگاهی از پیشرفتهای موجود سیستمها و فن آوریهای اطلاعاتی و کاربرد آنها در کتابخانه ها

نمایه سازی، استفاده از واژگان استاندارد

توانایی آموزش موثر به کاربران بصورت فردی و گروهی.

محقق

کتابداران در فرآیند تحقیق نقش حیاتی دارند. آنها در این امر بسیار توانمند بوده و دارای دانش منحصر به فرد هم در سطح و هم در عمق منابع اطلاعاتی موضوعات مختلف تخصصی هستند. مشارکتهای فعال آنان در تیمهای تحقیقاتی برای تحلیلهای مهم ضروری است. کتابداران در به جریان انداختن چرخه تولید اطلاعات از طریق اطلاع یابی، تحلیل، تلفیق و آماده سازی اطلاعات در حال تولید بمنظور تسهیل دسترسی به آنها، نقش مهمی در روند تولید اطلاعات دارند. گروههای سازمانی باید یک متخصص اطلاعاتی داشته باشند که مسئول مهارتهای جمع آوری اطلاعات به افراد تیم باشد. برای انجام کار پژوهشی در حداقل زمان ممکن کمک کتابداران غیر قابل اجتناب است. آنها از اینکه بتوانند با ارائه اطلاعات سازمان یافته در زمان مناسب بر پایه نیازهای محققین کمکی به آنها کنند خوشحال می شوند.

پالایشگر¹²

واژه پالایشگر در حوزه علم کامپیوتر به خوبی شناخته شده است. در حقیقت پالایشگر یا انتخاب افزار چیزی جز برنامه های نرم افزاری تشخیص موارد غیرقانونی و قانونی و صحیح، ربطها و مغایرتها، موارد نامتعارف ها و متعارف های پایگاه های داده بزرگ نیست. این فرآیند داده کاوی نیز نامیده می شود. اینترنت و وب دسترسی وسیع به منابع اطلاعاتی را فراهم می نمایند واژه پالایشگر ممکن است برای کتابدار متبحری که به کاربران برای شناخت و سفارش منابع کمک می نماید نیز استعمال شود. آینده نه از آن دست اندرکاران محتوا یا مجرای اطلاعات، بلکه از آن کسی خواهد بود که پالایش، جستجو و برنامه های هوشمند را در مسیر توسعه فضای مجازی کنترل کند. بدین ترتیب کتابدار می تواند بازیگر نقش کلیدی سناریوی در حال ظهور باشد.

طراح وب¹³

میزان استفاده از اینترنت بسرعت در حال افزایش است. اینترنت هم اکنون تقریباً در همه جا به طرق مختلف قابل دسترسی است و بنابراین امکان استفاده کاربران از اینترنت تنها از طریق کتابخانه نیست. مهارت سنتی کتابدار در مکان یابی، ارزیابی و سازماندهی اطلاعات به فعالیت گسترده در زمینه ایجاد، توسعه و ارائه محتوای وب سایت سازمان و کتابخانه متبوع تبدیل خواهد گردید. وب سایت موسسه شیوه دسترسی از راه دور به منابع را در صفحات وب مشخصی فراهم می نماید. بوزرسانی مداوم وب سایت سازمان برای کتابدار یک امر عادی است. مدیریت اطلاعات تحت وب سازمان شامل اطلاعات جاری، راهنماها، اساسنامه ها، گزارش های سالانه و غیره می باشد. امور مربوط به یک کتابدار هنگام ایجاد یک وب سایت ارائه اطلاعات درباره کتابخانه و خدمات آن مانند مدت زمان و مکان سرویس دهی، جزئیات مربوط کارکنان کتابخانه، سیاستهای کتابخانه و رابط بین فهرست دسترسی عمومی پیوسته کتابخانه (اپک) و غیره است. یک رابط خوش فکر همیشه از کاربران توسعه راههای مربوط به دسترسی عموم و استفاده از فن آوریهای دیجیتال استقبال می کند. یک راه مناسب برای کتابداران برای گریز از انزوایشان این است که از نزدیک در فعالیتهای متخصصان علوم رایانه و اطلاعات مانند طراحی، سازمان دهی، توسعه و نگهداری مخازن کتابخانه دیجیتال، رابط ها، موتورهای جستجو، شبکه ها و اسناد وب همکاری و مشارکت بیشتری داشته باشند.

چالشهای حرفه کتابداری

این بحث های چالشی همواره درباره کارکردهای کتابداران به ویژه در عصر حاضر وجود دارد . سئولات متداول در این زمینه عبارتند از:

آیا کتابداران ناکارآمد، محدود و مهجور می باشند؟

آیا در عصر الکترونیک به وجود کتابخانه و کتابداران نیازی هست؟

ما آماده بحث درباره کارکردهای گوناگون کتابداران در پرتو شرایط فعلی هستیم. اما باید در نظر داشت که پذیرش اجتماعی و حرفه ای رشته به مهارتهای، نگرشها و رفتارهای حرفه مند آن رشته بستگی دارد. با توجه به تغییرات در محیط کاری کتابخانه ها، کتابداران هر روز با چالشهایی روبرو هستند. نه تنها فعالیتهای داخلی کتابخانه ها بلکه انتظارات کاربران نیز با توجه به فن آوریهای اطلاعاتی و ارتباطی تغییر می کند. به نظر می رسد انتظارات کاربران از نظر اسناد، امکانات زیربنایی، امور مالی، کارکنان و غیره بیش از ظرفیت های کتابخانه است. بنابراین کتابداران باید انتخاب کنند که آیا آنها اتفاقی را که توانمندی آنها را تحت تاثیر قرار می دهد و تولید تنش می کند را مدیریت و کنترل خواهند کرد یا اجازه خواهند داد استرسها آنها را مدیریت کنند.

مهارتهای لازم برای متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی

در دنیای الکترونیکی قرن 21 مهارتهای مورد انتظار از کتابداران عبارتند از:

مهارتهای فنی.

مهارتهای فن آوریهای اطلاعاتی.

مهارت مدیریتی.

طبق نظر کمیسیون ملی دانش هند مهارتهای لازم برای تغییر نقش کتابداران عبارتند از:

مهارتهای مدیریت اطلاعات و کتابداری.

خدمت محور بودن.

مهارتهای دانش فن آوری اطلاعات و ارتباطات.

مهارتهای ارتباطی و آموزشی.

مهارتهای بازاریابی و عرضه اطلاعات.

درک تفاوت های فرهنگی.

مهارتهای ترسیم دانش.

حامیان

نهادهای دولتی

UGC (کمیسیون کمک هزینه های دانشگاههای هند) برنامه ای را بمنظور فراهم کردن دسترسی الکترونیکی به اینترنت برای متون علمی در تمام زمینه های آموزشی در حیطه دانشگاهی در هند شروع کرده است. این برنامه با حمایت مالی UGC می باشد. همه دانشگاههایی که تحت پوشش UGC باشند عضو این برنامه خواهند بود و بتدریج این برنامه به دانشکده ها نیز تعمیم پیدا خواهد کرد. این برنامه توسط مدیر مرکز شبکه اطلاع رسانی و کتابداری احمدآباد که یک نهاد مستقل تحت UGC است اجرا می شود که در آن دسترسی به نشریات مختلف از 1 ژانویه 2004 آغاز گردیده است. از جمله تلاشهای مداوم بین المللی شبکه اطلاع رسانی و کتابداری راه اندازی پروژه های ایجاد کتابخانه رومومی شبکه ای پایان نامه ها و مقالات کتابخانه های دانشگاهی هند است و در حال حاضر از طریق وب سایت قابل دستیابی است. UGC طرح پیشرفت شغلی را برای کتابداران همیار و کتابداران دانشگاهی اجباری اعلام کرده است. هر کتابدار همیار در دانشگاه یا یک کتابدار در دانشکده که دریافتی وی 8000-275-13500 روپیه باشد از طریق طرح پیشرفت شغلی واجد شرایط ارتقاء دریافتی به میزان 325-15200-10000 روپیه خواهد شد. همچنین این طرح در مقاطع بالاتر نیز قابل اجراست.

نخست وزیر هند به هنگام افتتاح رسمی کمیسیون دانش، بیان داشت که قدرت فکری از قدرت نظامی و اقتصادی برای تعیین جایگاه کشور در جهان فعلی قوی تر است. توانایی یک ملت در استفاده بهتر از فکر است که جایگاه آنان را در دنیای معاصر شکل می دهد. ایجاد یک جامعه دانش محور و اقتصاد دانش محور تنها راه برای رویارویی با چالشهای جهانی شدن و قرن 21 است. علاوه بر دانشگاهها، دانشکده ها و مدارس نیز عناصر اقتصاد دانش است. کتابخانه های عمومی از عناصر بسیار مهم پایه اقتصاد دانش است.

گنجینه های فکری و نهادهای تخصصی به یک اندازه مهم هستند و مهمتر از آنها سیاستگذاری آگاهانه است.

کمیسیون ملی دانش هند نکات زیر را بمنظور تحقق تغییر نقش کتابداران در جامعه پیشنهاد می کند:

راه اندازی کمیسیون ملی کتابخانه ها.

تهیه سرشماری ملی از کلیه کتابخانه ها.

اصلاح آموزش کتابداری و امکانات آموزش و پژوهش.

ارزیابی مجدد نیروی انسانی کتابخانه ها.

تنظیم تنخواه کتابخانه.

مدرنیزه کردن مدیریت کتابخانه.

تشویق به مشارکت گروهی بیشتر در امر مدیریت کتابخانه.

ارتقاء و افزایش کاربردهای فن آوریهای اطلاعاتی و ارتباطی در کلیه کتابخانه ها.

تغییب مشارکت خصوصی عام در توسعه کتابداری.

سازمانهای حرفه ای

سازمانهای حرفه ای نیز باید نقش مهمی در توسعه توانمندی های حرفه ای از طریق برگزاری سمینارها، کارگاههای آموزشی، دوره های آموزشی و بازآموزی فن آوریهای جدید داشته باشند. سازمان های حرفه ای می توانند بتدریج با تغییرات حرفه کنار آمده و آنها بپذیرند. اگر سمینارها و کنفرانسهایی را که توسط ارگانهای حرفه ای کتابداری مختلف در هند برگزار شده اند مرور کنیم می توانیم بطور قاطع درمی یابیم که تحقق نقش آفرینی های چندگانه متخصصان کتابداری بخوبی پذیرفته شده است. به عنوان مثال انجمن کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی تخصصی هند از سال 2001 به این موضوعات پرداخته است. این انجمن با برگزاری سمینارها و کنفرانسهایی مطابق جدول 1 تاکید بر رویکردهای نوین کتابداری دارد.

جدول 1: موضوعات سمینارها و کنفرانسهای مختلف انجمن کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی تخصصی هند

2001	مدیریت محتوا در محیط دیجیتال در کشور هند.
2002	سیستم و خدمات اطلاع رسانی دیجیتال.
2003	مدیریت دانش کتابخانه های تخصصی در محیط دیجیتال.
2004	پشتیبانی اطلاعات برای توسعه روستایی.
2005	کتابداری و اطلاع رسانی در هند: چشم انداز 2010.
2006	جنیش دسترسی آزاد به منابع: نگاهی بر آسیا.
2007	رسانه های دیجیتال و خدمات اطلاع رسانی کتابخانه.
2008	حرفه کتابداری در جستجوی الگویی جدید.

مدارس کتابداری و اطلاع رسانی

وظایف اولیه مدارس کتابداری اینست که آموزش لازم را برای تربیت دانشجویان باسواد آموزش لازم را فراهم کرده و پس از اتمام آموزش آکادمیک آنها را با تداوم خودآموزی بویژه در زمینه های عملی، توسعه مهارت های لازم برای پذیرش فن آوریهای جدید و راهبرد آسیب شناختی فن آورها، آشنا سازند. مدارس کتابداری و اطلاع رسانی قطعاً کلاسهای را باید در خصوص ارزیابی نرم افزارها و چگونگی بهره گیری از اینترنت در کتابخانه های سنتی برای ارائه خدمات از راه دور در حداقل زمان ممکن برگزار کنند.

حداقل مسئولیتهای مدارس کتابداری در این باره عبارتند از:

تدوین برنامه جامع درسی مورد نیاز.

دانشکده مناسب.

حمایت از تکنولوژی آموزشی.

منابع آموزشی (چاپی، الکترونیکی، منابع مبتنی بر وب).

سیستم ارزیابی مستمر.

پشتیبانی مالی کافی از مسئولین.

برنامه آموزشی مدل UGC پیشنهاد می کند که: با توجه به ایجاد فضای شبکه ای و تغییرات اساسی در اهداف کتابخانه و نیز تغییرات در مکانیزم های ذخیره سازی و تحویل مدرک، برنامه های آموزشی باید نیازهای زمینه های تغییر یافته را از طریق محتوای دوره های درسی، مهارتها و دانش مورد نیاز برای عملکرد بهتر در چنین محیطی تامین نمایند. این برنامه آموزشی جزئیات محتوای هر درس را به همراه اهداف و خروجی های مورد انتظار آن برمی شمارد. علاوه بر آن یک ویژگی مهم دیگر آن ارائه برنامه درسی دقیق برای برنامه جامع دو سالانه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی به همراه طرح درس، تعداد واحدها، تعداد ساعات آموزش تئوری و عملی است. این برنامه درسی به نظر می رسد از تمام برنامه های درسی موجود مفید تر بوده و در نتیجه بر اساس گزارش اخیر، پس از انتشار آن اکثر دانشگاههای هند ساختار دوره های آموزشی خود را اصلاح کرده اند. لذا در حال حاضر تقریباً همه بخشهای دانشگاه هند دارای برنامه های درسی مشترک برای آموزش کتابداری هستند. گزاره های زیر برای آموزش کتابداری و اطلاع رسانی در هند پیشنهاد می شوند:

تامین حداقل امکانات زیربنایی با تخصیص بودجه کافی توسط مقامات مسئول.

سنجش و اعتبار گذاری دانشگاهها توسط یک سازمان ناظر در سطح ملی برای کارشناسی سطح کیفی خدمات.

حفظ تعادل بین فرصت شغلی و تعداد دانشجویان در هر سال.

ارائه مهارتهای آموزش الکترونیکی برای بهبود سطح کیفی دانشجویان با اساتید واجد حداقل شرایط.

افزایش مهارتها و میزان اعتماد به متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی با ارائه آخرین دانش فن آوریها به آنها.

حفظ ارتباط میان آموزشیاران کتابداری و اطلاع رسانی و کتابداران برای ارائه دوره های خاص آموزشی..

ارائه دوره های ویژه تحولات جدید حرفه.

اهمیت بیشتر به انتخاب موضوعات پژوهشی مرتبط با مسائل جاری مانند: نیازهای متخصصان کتابداری و اطلاع رسانی در

محیط الکترونیکی و غیره.

روند های آتی

از دهه گذشته یا هم اکنون بسیاری از فلاسفه عواقب شدید ناشی از پیری نیروی کار و تغییرات تکنولوژیکی را پیش بینی کرده اند. از این بابت کتابداران یک کار ستودنی در مهار تکنولوژی جدید انجام داده اند. باز با این حال آنها باید در آینده با وجود رقابت شدید گروههای مختلفی که فکر می کنند بهتر می توانند اطلاعات را برای کاربران فراهم نمایند پرتکاپو تر و فعال تر عمل نمایند. بنابراین در آینده نزدیک کتابداران باید مسئولیتهای لازم را در خصوص موارد زیر بعهده گیرند:

الف- بعنوان ارائه دهندگان منابع می توانند با تشریح اهمیت اشتراک منابع به مشترکین، به افزایش مقدار منابع موجود کمک کنند. آنها می توانند از طریق توسعه عملیات رقومی سازی و رویکرد دسترسی آزاد در خصوص به اشتراک گذاری محتوا فعالیت نمایند. این اقدامات ممکن است منجر به گسترش میزان دسترسی آن لاین به اطلاعات رقومی جدید گردد که می تواند از طریق خدمات پیشرفته مورد استفاده قرار گیرد.

ب- کتابخانه ها بهترین گزینه برای توصیف محتوا، نگهداری و حفاظت از منابع در قالب دیجیتالی هستند. آنها با بهره گیری از تجربیات گذشته می توانند به دسترسی طولانی مدت و سطح کیفی منابعی که توسط کتابخانه های رقومی اشاعه یافته اند کمک کنند.

ج- دسترسی طولانی مدت به منابع نیازمند بکارگیری مدلهاست که بتوانند ثبات تامین منابع را تضمین نماید. کتابخانه ها به تنهایی یا چندتایی می توانند بعنوان نماینده سازمانها این مدلها را تعریف و عملیاتی نمایند.

د- بعنوان فراهم آورنده اصلی منابع، کتابخانه ها با هم می توانند در تعیین استانداردها و خط مشی های خدمات مشترک فعالیت کنند. وجود یک قرارداد در این زمینه کمک شایانی در جهت الگو سازی و توسعه خدمات ترکیبی مورد نیاز برای رفع نیازهای در حال ظهور کاربران خواهد کرد.

ه- در آینده کتابداران بعنوان رابط بین جامعه استفاده کنندگان و زیرساخت ها نقش مهمی را می توانند ایفا کنند. در واقع آنها می توانند روند ایجاد کتابخانه های دیجیتال را بمنظور پاسخگویی به نیاز جامعه مخاطبان تسهیل و تشویق نمایند. همچنین آنها می توانند از طریق فراهم آوری، و در صورت لزوم با آموزش مهارتهای لازم برای انتخاب، روزآمد سازی و بهره گیری از

خدمات و محتوای کتابخانه دیجیتال به کاربران کمک کنند. امکان اینکه در آینده نزدیک خدمات کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی بصورت جهانی و حداکثری و قابل دسترسی از مناطق دوردست باشد سخت نیست.

نتیجه گیری

مسلماً جرات زیادی می خواهد که کتابداری بتواند گذشته مبهم خود را بهتر بررسی کرده و مشکلات فعلی اش را بصورت کامل و واقعی تجزیه و تحلیل نماید. جامعه کتابداری و اطلاع رسانی متأثر از طیف وسیعی از تحولات فناوری اطلاعات و ارتباطات بوده و در سطح جهانی دستخوش تغییراتی شده است. یک کتابدار با استعدادها و آموزشهای گوناگون و با انعطاف پذیری، قادر به رویارویی با چالشهای آتی کتابخانه خواهد بود. منبع اطلاعاتی صرفاً مواد چاپی نیست بلکه در عصری که ما زندگی می کنیم حجم وسیعی از اطلاعات به شکل دیجیتالی تولید گشته است. فناوری به تنهایی نمی تواند موجب تغییرات مورد نیاز باشد. در اینصورت مفید بودن کتابخانه ها برای خود و جامعه استفاده کنندگان با بهره گیری از فناوری جدید نیازمند تغییر نگرشها، عملکردها و راهبردها می باشد.

کتابداران امروزه نقشهای متنوعی را به جز نقش سنتی شان ایفا می کنند. آنها باید دانش کافی در خصوص علم کامپیوتر و فن آوریهای ارتباطی، شبکه ها و شبکه سازی، سیستم های عامل، مفاهیم اینترنت، سیستمهای مدیریت پایگاه داده به همراه مهارت کافی در استفاده از ابزارهای تکنولوژیکی داشته باشند. با وجود انواع منابع اطلاعاتی، از کتابداران بعنوان مخازن اطلاعات انتظار می رود که با حمایت اطلاعاتی و با راهکارهای متعدد به همه کاربران با سطح معلومات و تواناییهای مختلف کمک کنند. در یک جمله، اهداف اصلی کتابداران ثابت است در حالیکه شیوه ارائه خدمات آنها بمنظور فائق آمدن بر اینگونه تغییرات، در حال تغییر است.

منابع

- 1- Baule S. 1999. Information power: Building partnerships for learning. Book Rep. 18(3): 42-43.
- 2-Casey ME, Savastinuk LC. 2006. Library 2.0 Service for the nextgeneration library. Libr. J.
- 3- Castelli D. 2006. Digital libraries of the future – and the role of libraries. Libr. Hi Tech. 24(4): 496-503.
- 4- INDIA. National Knowledge Commission. Annexure to NKC recommendations on Libraries. <http://knowledgecommission.gov.in/downloads/recommendations/LibrariesAnnex.pdf>. visited on 18.06.2008.
- 5- INDIA. National Knowledge Commission. NKC recommendations on libraries: letter to the Prime Minister. <http://knowledgecommission.gov.in/downloads/recommendations/LibrariesLetterPM.pdf> visited on 26.06.2008
- 6- Ingwersen P. 1992. Information Retrieval Interaction. London: Taylor Graham.
- 7- Lighthall L. 1990. Pivotal role of teacher-librarians. The Canadian School Executive.
- 8- Murthy TAV, Cholin VS, Vijayakumar JK. 2005. UGC-INFLIBNET Initiatives in e-journal consortia and digital library of doctoral theses for Indian universities. In proceedings of National Conference on Digital Library and e-Theses (NCDLET) held on January 7-8, at Jadavpur University, Kolkata. Available at: http://eprints.rclis.org/archive/00005658/01/vijayakumarjk_09.pdf visited on 11.06.2008.
- 9- Rai AS. 2007. Effective utilisation of hybrid library (digital & print media) in engineering colleges in Bangalore: descriptive study. The Indian J. Tech. Educ. 30(4).
- 10- Rao KN, Babu KH. 2001. Role of librarian in Internet and World Wide Web environment. Informing Sci. 4 (1). Available at: <http://inform.nu/Articles/Vol4/v4n1p025-034.pdf>. visited on 24.06.2008.
- 11- Rath P. 2006. Preparing library and information professionals for the 21st century: Issue and challenges for library and information science educators in India. In Khoo, C., Singh, D. & Chaudhry, A.S. (Eds.). Proceedings of the Asia-Pacific Conference on Library & Information Education & Practice (ALIEP), Singapore, Singapore: School of Communication & Information, Nanyang Technological University. pp. 35-40.
- 12- Reitz JM. Online Dictionary for Library and Information Science. Available at: <http://lu.com/odlis/index.htm> visited on 12.06.2008
- 13- Scheirer B. 2000. The changing role of the teacher-librarian in the twenty-first century. Available at <http://www.usask.ca/education/coursework/802papers/scheirer/scheirer.htm>. visited on 15.06.2008.
- 14- Schreiber T, Moring C. 1997. The Communicative and Organizational Competencies of the Librarian in Networked Learning Support: A Comparative Analysis of the Roles of the Facilitator and the Librarian. In, 2nd International Symposium on Networked Learner Support: New Services, Roles and Partnerships for the On-line Learning Environment, 23rd - 24th June, Sheffield, England. Available at: <http://www.netways.shef.ac.uk/rbase/papers/moring.htm>. visited on 22.06.2008
- 15- Sharma PL. 2005. Changing role of librarians in digital library era and need of professional skills, efficiency & competency. Available at: <https://drtc.isibang.ac.in/handle/1849/407>
- 16- Sridhar MS. 2004. Skill requirements of library professional in the Electronic Environment of Twenty first century. In Mahapatra, M. and Ramesh, D. B. Information Technology application in libraries: A text book for beginners. pp. 597-606
- 17- UGC model curriculum. 2001. Library & Information Science. New Delhi. UGC.
- 18- Wiederhold G. 1995. Digital Libraries: Value and productivity. Commun. ACM 38(4).

¹. Hybrid library